

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА СОЦІОГУМАНІТАРНИХ
ДИСЦИПЛІН ІМЕНІ О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Завідувач кафедри проф. Ячменіхін К.М.

27 вересня 2022 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**ІСТОРІОГРАФІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
XX – початку XXI ст.**

Спеціальність 014 Середня освіта (Історія)

2022–2023 навчальний рік

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Протокол № 1 від 27 вересня 2022 року

Розробник: **Ячменіхін Костянтин Михайлович**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Мова навчання – українська.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу – вивчення основних етапів історії історичної науки від початку ХХ ст. до сьогодення. Відтак у центрі уваги перебувають теоретичні аспекти історичної науки, концептуальні філософсько-методологічні положення, які зумовлювали рівень вивчення конкретно-історичних проблем і окремих етапів розвитку світової історії.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Історіографія всесвітньої історії ХХ – початку ХХІ ст.» є

- ознайомлення з основними завданнями, літературою курсу;
- вивчення особливостей різних етапів розвитку історичної думки та історичної науки;
- розвиток навичок історіографічного аналізу, спрямованих на забезпечення самостійного опрацювання історіографічного матеріалу;
- оволодіння студентами практичними навичками роботи з історіографічними джерелами;
- формування вмінь застосовувати набуті знання для орієнтації в сучасному історіографічному просторі, а також при написанні студентських наукових праць.

Обсяг дисципліни

	Денна форма	Заочна форма
Кількість кредитів ECTS	3	-
Кількість годин:	90	-
- лекції	32	-
- практичні / семінарські	16	-
- лабораторні	-	-
- індивідуальні завдання	-	-
- самостійна робота студента	42	-

Статус навчальної дисципліни: обов'язкова

Очікувані результати навчання (програмні результати навчання, загальні та фахові компетентності), що формуються у процесі вивчення дисципліни «Історіографія всесвітньої історії ХХ – початку ХХІ ст.»:

Шифр згідно ОПШ	Компетентності
ЗК 02	Здатність до оригінального та критичного мислення, аналізу і синтезу
ЗК 04	Здатність до неперервного навчання, опанування нових знань та способів мислення з високим ступенем автономії.
ЗК 05	Здатність до генерування нових науково-теоретичних і практико-спрямованих ідей, критичного осмислення проблем у галузі освіти, педагогіки, історії та на межі цих галузей знань, до пошуку ефективних шляхів виявлення та розв'язання проблем, пов'язаних з професійною педагогічною діяльністю у різних середовищах..
ЗК 06.	Здатність ефективно використовувати усно/письмово державну мову в усіх сферах суспільного життя, іноземну мову для професійного спілкування та розуміння іншомовних професійних текстів.
ФК 01.	Здатність розуміти наукові здобутки у сфері освіти, педагогіки та історії, враховувати їх у професійній діяльності та запроваджувати в освітній процес закладів загальної середньої освіти.
ФК 02.	Здатність здійснювати наукові дослідження на засадах академічної доброчесності, опрацьовувати наукові та інформаційні джерел з педагогіки та історії, здатність до написання доповідей, статей.
	Результати навчання
ПРН 05.	Здатність забезпечувати набуття учнями закладів загальної середньої освіти системних знань про факти, події, явища в Україні та світі ХХ–ХХІ ст. з позицій цінності життя людини і досвіду українського державотворення в контексті світового історичного процесу, здатність поглиблювати інтерес учнів до історії як сфери знань і навчального предмета.
ПРН 07.	Здатність формувати у здобувачів освіти навички самостійної роботи
ПРН 08.	Здатність розвивати критичне та творче мислення учнів і формувати їх ціннісне ставлення до подій минулого та сучасного життя.
ПРН 09.	Здатність сприяти розвитку особистості учня, яка має патріотичний світогляд, займає активну громадянську позицію, розуміє виклики глобалізованого світу через засвоєння історичних явищ і процесів, що стосуються історії України ХХ–ХХІ ст. та її місця у світі.
ПРН 11.	Здатність аналізувати історичні події, явища та процеси у світі загалом та в Україні зокрема.
ПРН 12.	Здатність визначати та аналізувати актуальні проблеми та наукові досягнення в галузі освіти, педагогіки та історичної науки.

**Критерії оцінювання результатів навчання
Розподіл балів (денне відділення)**

Види контролю	Кількість	Бали	Загальна кількість балів
Робота на лекційному занятті	8	2	до 16
Робота на практичному занятті	7	7	до 49
Самостійна робота		10	до 10
Іспит		25	до 25
Усього:			до 100

Робота на практичному занятті оцінюється за такими критеріями: 7 балів – здобувач освіти у повному обсязі опрацював програмний матеріал, має глибокі та міцні знання, упевнено оперує набутими знаннями, робить аргументовані висновки; може узагальнювати та застосовувати набуті знання; 6 балів – відповідь містить незначні неточності; 4-5 бали – студент може відтворити основні положення програмового матеріалу, його відповідь неповна; 3 бали – студент може відтворити лише частину основних положень програмного матеріалу, його відповідь містить значні неточності; 1-2 бали – студент доповнює відповіді своїх товаришів.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
83 – 89	B	добре	
75 – 82	C		
68 – 74	D	задовільно	
60 – 67	E		
35 – 59	Fx	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Структура та тематичний план навчальної дисципліни

Тема 1. Предмет і завдання курсу історіографії всесвітньої історії

Завдання історіографії як спеціальної історичної дисципліни. Місце і роль історіографії у структурі історичної науки. Об'єкт і предмет історіографії.

Виникнення та основні етапи розвитку історіографії. Специфіка історіографічного факту. Історична пам'ять та історична свідомість суспільства. Поняття “течія”, “напрямок”, “школа” в історіографії та критерії їх визначення. Історичне джерело та історичний факт.

Етапи розвитку історичної науки від зародження історичної свідомості та історичних уявлень у стародавній міфології та епосі до позитивізму другої половини XIX ст.

Тема 2. Історіософія кін. XIX – поч. XX ст.

Загострення соціально-політичних суперечностей і міжнародної ситуації. Перша і Друга світові війни. Соціалістична революція в Росії.

Розмежування і загострення протиріч між марксистською та немарксистськими течіями в історіографії. Вплив наукових відкриттів у природознавстві на уявлення про світ та життя людини. Криза позитивістської історіографії. Становлення нових соціально-політичних наук: соціології, історичної демографії, історичної психології, історичної антропології, історичної географії. Питання про роль і функції історичної науки. Організаційні онови історичної науки. Перші міжнародні конгреси історичних наук. Національні та міжнародні історичні товариства.

Неокантіанська методологія історії. Критика позитивізму в працях В.Дільтея та баденської школи істориків-неокантіанців. Утвердження ідеї суб'єктивного сприйняття минулого. Виступи проти можливостей об'єктивного та повного пізнання історичного процесу.

Історико-критичний неогегельянський напрямок в історіографії. Б.Кроче про обмеження можливостей пізнання історії. Неогегельянський напрямок в історіографії Англії.

Релігійно-філософські концепції історії. Філософська історія і теократична концепція розвитку людства та державного устрою В.С.Соловйова. Філософія історії в творах М.О.Бердяєва. Історичні погляди Л.П.Карсавіна. Мета і сенс історії у поглядах М.О.Лоського. Теорія “євразійства”.

Неотомізм та неопротестантизм в західноєвропейській історичній науці.

Теорії циклічного розвитку світової історії (О.Шпенглер, А.Дж.Тойнбі, П.Сорокін).

Філософія екзистенціалізму та її вплив на історичну думку (К.Ясперс, М.Хайдеггер).

Соціологічна школа Е.Дюркгейма. Теорія “культурно-історичного синтезу” А.Берра.

Тема 3. Основні тенденції розвитку провідних історіографічних шкіл у п. пол. XX ст.

Становлення “Нової історичної науки”. Школа “Анналів”. Історико-теоретична спадщина Л.Февра та М.Блока. Місце історії серед наук про людину. Можливість об’єктивного вивчення історії. Розширення джерельної бази та новий підхід до вивчення джерел. Економічна історія. Соціальна історія. Вплив “Нової історичної науки” на розвиток світової історіографії.

Марксистська історіографія. Розвиток теорії історичного матеріалізму. Становлення марксистської історіографії в СРСР та виникнення осередків марксистської історіографії в країнах світу. Немарксистські течії та школи в умовах утвердження марксистської історіографії в СРСР. Школа М.М.Покровського. Дискусії 20-х рр. з питань теорії соціально-економічних формацій.

Теорії циклічного розвитку світової цивілізації та їх критика. О.Шпенглер та його «Присмерк Європи», теорія цивілізацій А.Дж.Тойнбі, П.Сорокін та його філософсько-історична схема зародження і занепаду “культурних суперсистем”. П.Сорокін та його філософсько-історична схема зародження і занепаду “культурних суперсистем”

Характер та особливості розвитку національних історіографій.

Тема 4. Основні тенденції розвитку провідних національних історіографічних шкіл у др. пол. XX – поч. XXI ст.

Соціально-політичні умови розвитку історичної науки. Науково-технічна революція та її вплив на методологію суспільних наук. Національно-визвольні рухи. Падіння колоніальної системи. Організаційні основи історичної науки. Посилення взаємовпливу національних історіографій. Національні та міжнародні наукові центри, товариства, періодичні видання.

Еволюція неокантіанства. Неопозитивістська течія в сучасній історіографії. Релігійно-філософські концепції історичного процесу. Вплив філософії постмодернізму на розвиток історичної науки.

Подальший розвиток теоретичних основ “Нової історичної науки”. Поширення міждисциплінарних зв’язків. Запровадження соціологічних, політологічних та економічних концепцій та методів в історичні дослідження. Ідея глобальної історії та історичного синтезу в працях істориків школи “Анналів”. Структура і напрямки історичних досліджень “Нової історичної науки”: нова соціальна історія, нова економічна історія, нова політична історія. Нові методи вивчення джерел. Центри і школи “Нової історичної науки”. Методологічні проблеми і труднощі подальшого розвитку “Нової історичної науки”.

Марксистська історіографія. Проблематика досліджень радянських істориків. Марксистська історіографія і особливості її розвитку в країнах

Східної Європи, США, Англії і Франції. Криза марксистської історіографії та її еволюція наприкінці 80-х – п. пол. 90-х рр.

Національні історіографії та шляхи їх розвитку. Зростання ролі історичної науки США у світовій історіографії. Напрями та школи в американській історичній науці.

Основні тенденції розвитку історичної науки у Великобританії.

Провідні центри та школи у французькій історіографії.

Особливості розвитку німецької історіографії.

Розвиток історіографії в країнах Східної Європи.

Основні проблеми і тенденції подальшого розвитку світової історіографії.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	Денна форма						Заочна форма						
	усього о	включно з					усього	включно з					
		л	пр	ла б	ін д	срс		л	п р	лаб	ін д	срс	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Тема 1. Предмет і завдання курсу історіографії всесвітньої історії		2	-			8							
Тема 2. Історіософія кін. ХІХ – поч. ХХ ст..		2	2			12							
Тема 3. Основні тенденції розвитку провідних історіографічних шкіл у п. пол. ХХ ст.		4	6			20							
Тема 4. Основні тенденції розвитку провідних національних історіографічних шкіл у др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст.		8	6			20							
Усього годин	90	16	14			60							

Тематика практичних занять.

Заняття 1. Історична наука на межі XIX – XX ст. (2 год.)

1. Криза позитивістської історіографії. Методологічні дискусії у Німеччині, Франції, Росії
2. Неокантіанська методологія історії
3. Історико-критичний неогегельянський напрямок в історіографії

Заняття 2. Розвиток історичної науки в СРСР у міжвоєнний період (2 год)

1. Основні напрямки становлення марксистської історіографії.
2. Школа М.М.Покровського.
3. Дискусії щодо формаційного методу пізнання.

Заняття 3. Теорії циклічного розвитку світової історії та її критика (2 год)

1. Історичні погляди і метод історичного дослідження О.Шпенглера.
2. Теорія цивілізацій А.Дж.Тойнбі.
3. П.Сорокін та його філософсько-історична схема зародження і занепаду “культурних суперсистем”.
4. Проблеми світової історії у філософії екзистенціалізму К.Ясперса.

Заняття 4. Становлення “Нової історичної науки”. Школа “Анналів” (2 год.)

1. Історико-соціологічна концепція М.Вебера.
2. Криза позитивізму у французькій історіографії. Соціологічна школа Е.Дюркгейма та теорія “культурно-історичного синтезу” А.Берра.
3. Історична школа “Анналів”.

Заняття 5. Російська історіографія у другій половині XX – поч. XXI ст. (2 год)

1. Політичні та ідеологічні умови розвитку марксистської історіографії в СРСР
2. Проблематика історичних праць радянських вчених
3. Історична наука в Російській Федерації на сучасному етапі

Заняття 6-7. Основні тенденції розвитку провідних національних історіографічних шкіл у др. пол. XX – поч. XXI ст. (4 год.)

1. Сутність теорій “модернізму” та “постмодернізму” в сучасній західноєвропейській історіографії
2. Розвиток історичної науки у Франції у др. пол. XX – поч. XXI ст.
3. Розвиток історичної науки в США у др. пол. XX – поч. XXI ст.
4. Розвиток історичної науки у Великій Британії у др. пол. XX – поч. XXI ст.
5. Розвиток історичної науки у Німеччині у др. пол. XX – поч. XXI ст.

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Тема 1. Предмет і завдання курсу історіографії всесвітньої історії	8
2	Тема 2. Історіософія кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Підготовка до практичного заняття.	12
3	<p>Тема 3. Основні тенденції розвитку провідних історіографічних шкіл у п. пол. ХХ ст. Підготовка до практичних занять. Підготовка будь-якого питання з теми «Релігійно-філософські концепції історії» у формі есе:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Історичні та теоретичні джерела релігійно-філософського пояснення історії в Росії. ✓ Історіософія В.С.Соловйова. Теократична концепція розвитку історії та державного устрою. ✓ Філософія історії в творах М.О.Бердяєва. Проблеми Бога і людини в історії. Бердяєв про роль християнства в світовій історії. ✓ Проблема “Схід-Захід” в історичних концепціях Бердяєва, Карсавіна, Лоського. ✓ Теорія “євразійства”. Критика ідеології європоцентризму. Еволюція теорії “євразійства” 	20
4	<p>Тема 4. Основні тенденції розвитку провідних національних історіографічних шкіл у др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст. Підготовка до практичних занять. Підготовка будь-якого питання з теми «Марксистська історіографія в країнах Західної Європи та США» у формі есе:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Марксистська історіографія США (К.Аптенер). ✓ Марксистський напрям в історіографії Великої Британії (А.Л.Морган, Є.Д.Хобсбоум, Є.Томпсон). ✓ Марксистська історіографія Франції (К.Віллар, М.Вовель). ✓ Криза марксистської історіографії та її еволюція наприкінці 80-х – пер. пол. 90-х рр. 	20
Усього годин на самостійну роботу		60

Методи навчання

1. Інтерактивні методи навчання (диспут, моделювання освітніх ситуацій);
2. Словесні методи навчання (лекція, бесіда);
3. Практичні методи навчання (виконання творчих завдань, підготовка доповідей, презентацій);
4. Проблемний виклад матеріалу;
5. Дослідницький метод навчання.

Методи контролю

1. Усне опитування, участь у груповій роботі, робота на лекціях.
2. Написання письмових робіт (есе).
3. Складання іспиту.

Засоби діагностики успішності та якості навчання

- студентські проєкти, презентації та виступи на практичних заняттях;
- усна відповідь;
- письмова робота.

Методичне забезпечення

1. Навчальна програма
2. Робоча програма навчальної дисципліни
3. Методичні матеріали до практичних занять
4. Теми і завдання для самостійного опрацювання.
5. Матеріали до лекційних занять.

Рекомендовані джерела інформації

Основна література:

1. Дюпон-Мельниченко Ж.-Б. Французька історіографія ХХ ст. – Львів, 2001.
2. Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Гол. ред. В.Смолій, відп. ред. І.Колесник. – К., 2005-2006. – Вип. 1-2.
3. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів, 1999.
4. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. – Львів, 2007.
5. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / Под ред. И.П.Дементьева и А.И.Патрушева. – М., 2000.
6. Историческая наука в России в ХХ в. – М., 1997.
7. Історіографічний словник. Навчальний посібник для студентів історичних факультетів університетів / За ред. С.І.Посохова. – Х., 2004.
8. Історія та історіографія в Європі. Зб. наук. праць / За ред. С.Стельмаха, Г.Хаусмана. – М., 2003-2004. – Вип. 1-3.
9. Кунина А.Е. США: методологические проблемы историографии. – М., 1988.
10. Методологические проблемы истории. Учебное пособие / под ред. В.Н. Сидорцова. – Минск, 2006.
11. Нові перспективи історіописання / За ред. Пітера Берка. К., 2004.
12. Нові підходи до історіописання / За ред. Пітера Берка. – К., 2010.

13. Очерки исторической науки в СССР. – М., 1963. – Т. 3.
14. Потульницький В.А. Україна і всесвітня історія. Історіографія світової та української історії XVII – XX ст. – К., 2002.
15. Репина Л.П., Зверева В.В., Парамонова М.Ю. История исторического знания. – М., 2006.
16. Святець Ю.А., Топка Р.В. Історіографія всесвітньої історії. – Дніпропетровськ, 2007.
17. Тишков В.А. История и историки в США. – М., 1985.

Допоміжна література:

1. Breisach A. Historiography. Ancient, Medieval, Modern. - Chicago; London, 1983
2. Ciuha R. Elementary Aspects of Peasant insurgency in Colonial India. - Durham; London, 1999.
3. Evans R. J. In Defense of History. - New York; London, 1999.
4. Grabski A. F. Dzieje historiografii. Wprowadzenie Rafal Stobiecki. - Poznan, 2003.
5. Historians on History. An Anthology edited and introduced by John Tosh. - London, 2000.
6. Historiografia krajow Europy Srodkowo-Wschodniej. PolskaCzechoslowacja W?gry-Rumunia-byla Jugoslawia-Bulgaria / Red. J. KJoczowski, P. Kras. - Lublin, 1997.
7. Iggers G. G. Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. - Honover; London, 1997.
8. New Perspectives on Historical Writing / Ed. by Peter Burke. Pennsylvania, 1992.
9. Pawelec T. Dzieje i nieswiadomosc. Zalozenia teoretyczne i praktyka badawcza psychohistorii. - Katowice, 2004.
10. Pomorski./.. Historyk i metodologia. - Lublin, 1991.
11. Pomorski./.. Paradygmat "New Economic History". Droga do "Nobla". Studium z historii rozwoju nauki historycznej. - Lublin, 1995.
12. Tilly L. A.. Scott J. W. Women, Work, and Family. - New York; London, 1989.
13. What is History Today / Ed. by Juliet Gardiner. - Atlantic Highlands, 1992.
14. Wilson N. J. History in Crises? Recent Directions in Historiography. -New Jersey, 1999.
15. World History by the World's Historians / P. Spickard, J. V. Spickard, K. M. Cragg. - Boston, 1998.
16. Wrzosek W. Historia - Kultura - Metafora. Powstanie nieklasycznej historiografii.-Wroclaw, 1995.
17. Бердяев Н.А. Смысл истории. – М., 1990.
18. Білий О. Від третього шляху до євразійських пріоритетів // Політична думка. – 1996. – № 6.
19. Блок М. Апология истории или ремесло историка. – М., 1973.

20. Болховитинов Н.Н. США: проблемы истории и современная историография. – М., 1980.
21. Вайнштейн О.Л. Очерки развития буржуазной философии и методологии истории в XIX – XX вв. – Л., 1979.
22. Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія XX ст. 1914-1991. – К., 2001
23. Горобець В. «Нова соціальна історія»: можливі українські перспективи у світлі європейських досягнень і проблем // Історія та історіографія в Європі. – К., 2003. Вип. 1-2.
24. Гумилев Л. Записки последнего евразийца // Наше наследие. – 1991. – № 3.
25. Гуревич А.Я. История конца XX в. в поисках метода. Вступительные замечания // Одиссея. Человек в истории, 1996. – М., 1996.
26. Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М., 1999-2007.
27. Дурновцев В.И., Вандалиовская М.Г. Историческая наука российской эмиграции: “евразийский соблазн” // Вопросы истории. – 1998. – № 9.
28. Завелев А.И. Историографическое исследование: методологические аспекты. – М., 1987.
29. Заярнюк А. Про те, як соціальна історія стала культурною // Україна модерна. – Київ-Львів, 2005. – Ч.9.
30. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки. – М., 2000.
31. История и историки. Жизнь, судьба, творчество. – М., 1997-1998. – Т.1-2.
32. История СССР в современной западной немарксистской историографии. Критический анализ / Под ред. А.Н.Сахарова. – М., 1990.
33. Історія європейської ментальності / За ред. Дінцельбахера. – Львів, 2004.
34. Карсавин Л.П. Философия истории. – СПб., 1993.
35. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – К., 2006.
36. Количественные методы в советской и американской историографии / Отв. ред. И.Д.Ковальченко, В.А.Тишков. – М., 1983.
37. Мак-Пил В. Піднесення Заходу: історія людського суспільства / пер. з англ. А.С.Волинський та ін. – К., 2002.
38. Очерки исторической науки в СССР. – М., 1963. – Т. 3.
39. Панарин А.С. Россия в Евразии: геополитические вызовы и цивилизационные ответы // Вопросы философии. – 1994. – № 12. – С. 19 - 31.
40. Репина Л.П. «Новая историческая наука» и социальная история. – М., 1998.
41. Репина Л.П. Культурная память и проблемы историописания (историографические заметки). – М., 2003.
42. Репина Л.П., Зверева В.В., Парамонова М.Ю. История исторического знания. Пособие для вузов. – М., 2004.

43. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама сучасної науки / Пер з фр. В.Шовкун. – К., 1998.
44. Скуратівський В. Євразійський синдром // Політична думка. – 1995. – № 2 – 3.
45. Таран Л.В. Новые тенденции в мировой и украинской историографии // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М., 2004. – Вып. 13.
46. Федотова В. Теорії соціальної модернізації та євразійство // Політична думка. – 1995. – № 2 – 3.
47. Хоружий С.С. Жизнь и учение Л.Карсавина // Карсавин Л.П. Религиозно-философские сочинения. – Т. 1. – М., 1992.
48. Черный Ю.Ю. Методологические основы философии Н.А.Бердяева // Вестник Московского университета. – Серия 7. – Философия. – 1996. – № 6.
49. Шапиро А.Л. Историография с древнейших времен до 1917 г. – М.: Высшая школа, 1993.

Електронні ресурси:

1. ACPS History E-Books Project (США) www.historyebooks.org
2. Hartford Web Publishing (США) www.hartforf.hwp.com
3. Instytut Pamięci Narodowej (Польща) www.ipn.gov.pl
4. Nauka w Polsce (Польща) www.naukawpolsce.pap.pl
5. Rcdakeja "Historycy.pl" (Польща) www.historycy.pl
6. Wydawnictwo naukowe PWN (Польща) www.pwn.pl
7. Библиотека научной литературы: <http://LIB.org.by>
8. Библиотека всемирной литературы:
<http://izbakurnog.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000008/>
9. Бібліотека з історії: http://libelli.ru/library/tema/sc/hist/for_hist.htm
10. Інститут історії України НАН України <http://history.org.ua/uk>
11. Історична книга:
http://historibook.ucoz.ru/load/vsemirnaja_istorija/istorija_azii_i_afriki/12
12. Пошук книг на сайтах наукових електронних бібліотек:
<http://tusearch.blogspot.com>